

ŻERNIKI, WOJ. KUJAWSKO-POMORSKIE
KOŚCIÓŁ P.W. NARODZENIA NAJŚWIĘTSZEJ MARYI PANNY
Badania konserwatorskie stratygraficzne wypraw tynkarskich i malarskich
ścian i stropu/sufitu
Program prac konserwatorskich

Toruń, czerwiec / lipiec 2020 r.

Opracowanie: ARTVERK Małgorzata Gałązka-Nikonov
ul. Broniewskiego 6 lok. 120
87-100 Toruń, tel. 502 213 277

PRAWA AUTORSKIE ZASTRZEŻONE

BADANIA KONSERWATORSKIE I PROGRAM PRAC KONSERWATORSKICH
KOŚCIÓŁ P.W. NARODZENIA NMP W ŻERNIKACH

SPIS TREŚCI

1.	KARTA TYTUŁOWA.....	3
	A. Identyfikacja obiektu	3
	B. Dane dotyczące badań i programu	3
	C. Dane dotyczące dokumentacji	4
	D. Zakres opracowania	4
2.	SYNTETYCZNA HISTORIA OBIEKTU	5
	HISTORIA KOŚCIOŁA	5
	KALENDARIMUM	5
	BIBLIOGRAFIA	6
3.	PROGRAM PRAC BADAWCZYCH.....	7
	ZAŁOŻENIA I WYTYCZNE KONSERWATORSKIE	7
	PROGRAM BADAŃ	7
4.	STAN ZACHOWANIA	8
	STROP.....	8
	ŚCIANY	8
5.	BADANIA KONSERWATORSKIE	10
	WSTĘP DO BADAŃ.....	10
	STROP.....	11
	ŚCIANY	12
6.	PROGRAM PRAC KONSERWATORSKICH.....	15
	STROP POLICHROMIE	15
	STROP.....	17
	ŚCIANA PÓŁNOCNA POLICHROMIE GOTYCKIE.....	18
	ŚCIANA ZACHODNIA	18
	ŚCIANY NAWY I PREZBITERIUM.....	20
7.	UWAGI KOŃCOWE	22

KARTY ODKRYWEK - ANALIZA STRATYGRAFICZNA

DOKUMENTACJA FOTOGRAFICZNA STANU ZACHOWANIA

1. KARTA TYTUŁOWA**A. IDENTYFIKACJA OBIEKTU**

Rodzaj obiektu: **ŻERNIKI, KOŚCIÓŁ P.W. NARODZENIA NAJŚWIĘTSZEJ MARYI PANNY**

Czas powstania: 1467 r.
1573 r. [malowidła ściennie]
II poł. XVII w.
1869 r.

Autor: nieznany

Styl: gotyk

Wymiary/powierzchnia: długość i szerokość kościoła: 20,20 x 18,60 m
powierzchnia użytkowa: 170,4 m²
malowidło w nawie: 14,171 m² [3,83 x 3,70]
malowidło w prezbiterium: 1,60 m² [1,82 x 0,88]

Materiał/technika: budynek w technologii tradycyjnej z elewacją o eksponowanej cegle ceramicznej w kolorze czerwonym; kryty pięciospadowym dachem z dachówką ceramiczną karpówką; od zachodu ceglany szczyt w stylu barokowym; ściany wewnątrz – nawy i prezbiterium tynkowane; okna zamknięte półkoliście, wypełnione współczesnymi szybami; strop drewniany zasłonięty tynkiem na trzcinie, polichromowany; w zachodniej części kościoła drewniany chór organowy.

Użytkownik: Parafia Rzymsko-Katolicka p.w. Narodzenia NMP, Żerniki 25, 88-430 Janowiec Wielkopolski

Nr rejestru zabytków: Ak-I-11a/284/33 z dnia 14.03.1933

Adres: Żerniki 25, 88-430 Janowiec Wielkopolski

B. DANE DOTYCZĄCE BADAŃ I PROGRAMU

Inwestor: Parafia Rzymsko-Katolicka p.w. Narodzenia NMP
Żerniki 25
88-430 Janowiec Wlkp.

Opracowanie: ARTVERK MAŁGORZATA GAŁĄZKA-NIKONOV
ul. Broniewskiego 6 lok. 120
87-100 Toruń
nr dyplomu UMK 2291/01/2001
ALEKSANDRA JASKULSKA

KONSERWACJA I RESTAURACJA MALARSTWA I RZEŻBY POLICHROMOWANEJ
ul. Mickiewicza 62/18
87-100 Toruń
nr dyplomu UMK 1400/151014/2012

Autor zdjęć: mgr Małgorzata Gałązka-Nikonov
Konsultacja technologiczna: mgr Viktor Nikonov

C. DANE DOTYCZĄCE DOKUMENTACJI

Opisowa: 22 str. A4

Karty odkrywek: 44 str. A4

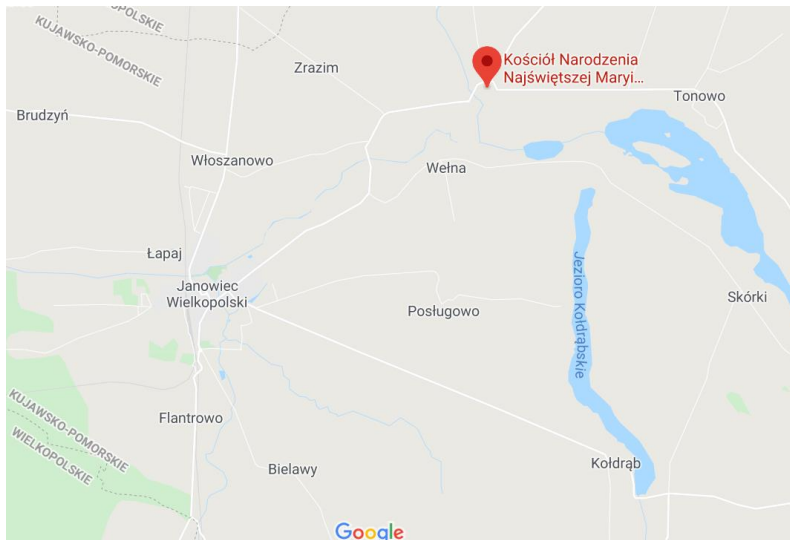
Zdjęciowa: 58 szt. format zróżnicowany

Studium opracowania: badania konserwatorskie stratygraficzne dotyczące określenia zakresu występowania i stanu zachowania oryginalnych, pierwotnych wypraw tynkarskich i malarskich na powierzchni sufitu/stropu i w dolnych partiach ścian wnętrza

Branża: konserwacja zabytków

Data opracowania: czerwiec / lipiec 2020 r.

D. ZAKRES OPRACOWANIA

Żerniki, Parafia rzymskokatolicka p.w. Narodzenia NMP. Plan sytuacyjny obiektu objętego badaniami.

Mapa za: www.google/maps/pl

2. SYNTETYCZNA HISTORIA OBIEKTU¹

HISTORIA KOŚCIOŁA

Parafia powstała prawdopodobnie w XIII wieku. Pierwotnie nosiła wezwanie Najświętszej Marii Panny. Pierwszy kościół wzniesiono z drewna w XIII wieku. Obecny, murowany zbudowano w drugiej połowie XV wieku z fundacji Jana Żernickiego herbu Drya. W 1573 roku wewnątrz kościoła zostało otynkowane, a na ścianie północnej wykonano polichromię. W czasach wojen szwedzkich [1655-1660] kościół został ograbiony i tymczasowo zmieniony na stajnię. W 1753 roku huraganowe wiatry zniszczyły wieżę kościoła, która w czasie późniejszym nie została już odbudowana. Remontu doczekał dopiero w 1867 roku. Wtedy to przelicowana zostały miejscowo elementy lica elewacji, ponadto obniżono strop drewniany, a ściany wewnątrz otynkowano i pobielono. Świątynię konsekrowano w 1897 roku. W latach 2003-2006 przeprowadzono gruntowną konserwację zabytkowego ołtarza, chrzcielnicy i ambony.

Obecnie, w gotyckiej niegdyś świątyni, silnie zaznaczają się elementy późno manierystyczne i barokowe. Wewnątrz znajdują się bardzo cenne zabytkami sztuki sakralnej. Do najcenniejszych zaliczyć należy późnogotycką rzeźbę Chrystusa Frasobliwego z XVI w. Dzwonnica drewniana pochodzi z XIX w.

Wieś leży w pobliżu Janowca na trasie do Żnina. Po raz pierwszy miejscowość wzmiankowana jest w 1136 r. w bulli papieża Innocentego III jako własność arcybiskupów gnieźnieńskich. W 1298 r. Żerniki otrzymały prawa miejskie, które utraciły w 1894 r.

KALENDARIUM

- 1467 wzniesienie kościoła murowanego w stylu późnogotyckim
- 1573 otynkowanie wewnątrz i wprowadzenie polichromii ściany północnej
- 1753 zniszczenie wieży kościoła przez huragan
- 1754 wzniesienie nowej więźby dachowej i barokowego szczytu zachodniego
- 1867 generalny remont wewnątrz i elewacji
- 1897 konsekracja świątyni
- 1925 remont kościoła
- 1945 prace remontowe
- 1978 prace remontowe wewnątrz; odkrycie i konserwacja malowideł ściennych; przekształcenie układu prezbiterium
- 1982 wykonanie części polichromii stropu
- 1995 odnowienie wewnątrz [pomalowanie prezbiterium i ławek]
- 1999 konserwacja i restauracja malowideł ściennych

¹ www.archidiecezja.pl oraz za bibliografia

BIBLIOGRAFIA

1. (BM), *Odkrycie starych fresków*, Gazeta Pomorska, z dnia 24.10.1978
2. Callier E., *Kronika żałobna utraconej w granicach W.X. poznańskiego ziemi polskiej. Powiat żniński*, Poznań 1893
3. *Dwa fragmenty malowideł ściennych: 1/ Niepokalane Poczęcie NMP, 2/ Chrystus Zmartwychwstały, nieznanego autora, z 1573 /?/, znajdujące się w kościele p.w. Narodzenia NMP w Żernikach Gmina Janowiec Wielkopolski*, oprac. mgr Solida Lim, Toruń 1999, Archiwum WKZ Delegatura Bydgoszcz
4. https://pl.wikipedia.org/wiki/Parafia_Narodzenia_Naj%C5%9Bwi%C4%99tszej_Maryi_Panny_w_%C5%BBernikach
5. *Katalog Zabytków Sztuki w Polsce*, T. XI woj. bydgoskie, Z. 21 Żnin i okolice, oprac. B. Kaczyńska, M. Wierzbicki, Warszawa 1979
6. *Karta Ewidencji Zabytków Architektury i Budownictwa. Kościół parafialny p.w. Narodzenia Najświętszej Marii Panny. Żerniki*, oprac. mgr Bogna Derkowska-Kostkowska, 1997, Archiwum WKZ Delegatura Bydgoszcz
7. *Kronika przy Kościele Żernickim złożona przez Xiza Bronisława Echausta. Plebana w roku 1867*, Archiwum plebanii w Żernikach
8. Obrębska M., *Interesujące odkrycie. Stare freski w wielkim kościółku*, Słowo Powszechne, T. XI, 1978
9. *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, pod. red. B. Chlebowskiego, t. XIV, Warszawa 1897
10. *Wyniki ekspertyzy konserwatorskiej malowideł ściennych w kościele parafialnym w Żernikach gm. Janowiec*, oprac. mgr Anna Bystroń-Kwiatkowska, PKZ, maj 1979 r., Archiwum WKZ Delegatura Bydgoszcz
11. *Zabytki architektury województwa bydgoskiego*. Bydgoszcz 1974

3. PROGRAM PRAC BADAWCZYCH

Celem prac badawczych było ustalenie występowania opracowania oryginalnych warstw malarskich wnętrza kościoła w Żernikach. W tym celu wykonano badania sondażowe i stratygraficzne kolorystyki warstw malarskich ścian i stropu (odkrywki sondażowe), w miejscach przewidzianych pracami konserwatorskimi.

ZAŁOŻENIA I WYTYCZNE KONSERWATORSKIE

W celu osiągnięcia skutecznych i trwałych efektów prac przyjęto, uznając za konieczne, przeprowadzenie badań w celu ustalenia stanu zachowania materiałów budowlanych, struktury budowlanej oraz przyczyn powstawania zniszczeń, a także weryfikacji wstępnie przyjętej metodyki konserwatorskiej.

PROGRAM BADAŃ

1. Określenie stanu zachowania zabytku (ściany, strop) oraz przyczyn jego destrukcji. Uzyskane wyniki pozwoliły na rozpoczęcie przygotowywania szczegółowych programów prac konserwatorskich.
2. Dokumentacja stanu zachowania (opisowa i fotograficzna). Zarejestrowana została w formie opisowej i fotograficznej.
3. Badania „in situ”:
 - wykonanie badań sondażowych, a następnie odkrywek stratygraficznych z uwzględnieniem wszystkich kondygnacji, osi budynku oraz najważniejszych elementów architektonicznych;
 - naniesienie na podkład inwentaryzatorski miejsc wykonania odkrywek;
 - analiza badawcza nawarstwień, tj. odkrywek stratygraficznych w celu określenia obecności oryginalnych nawarstwień oraz stopnia zakresu ich występowania i stanu zachowania;
 - ocena stanu zachowania materiałów budowlanych (m.in. przyczepność farb i nawarstwień do powierzchni materiałów, ich wytrzymałość mechaniczna, stan zachowania cegieł i zapraw pod nawarstwieniami, stwierdzenie obecności zawilgocenia i wykwitów soli na powierzchni murów).
4. Analiza wyników badań została zebrana w formie opracowania dokumentacyjnego, które zawiera wyniki badań ze zdjęciami odkrywek, wnioski z badań, wytyczne do sformułowania wytycznych programów prac konserwatorskich i dokumentację zdjęciową.
5. Badania prowadzone zostały przez firmę ARTVERK Małgorzata Gałązka-Nikonov przy udziale specjalisty konserwatora zabytków w zakresie malarstwa i rzeźby polichromowanej Aleksandry Jaskulskiej. Materiały do prac konserwatorskich zostały dodatkowo skonsultowane z głównym technologiem firmy Keim.

4. STAN ZACHOWANIA

Szczegółowy opis oraz materiał fotograficzny ilustrujący stan zachowania obiektu Kościoła zawiera część fotograficzna niniejszej dokumentacji. Wskazuje ona na zły stan zachowania niektórych elementów – w szczególności ściany zachodniej nawy.

STROP

Podstawowym problemem stanu stropu jest wielkoobszarowe odspajanie się tynku od mat trzcinowej podbitki i tynku wraz z trzcinową podbitką od drewnianego stropu. Zjawisko to jest skutkiem kilku czynników. Pierwszym z nich jest wieloletnie zamakanie powierzchni stropu od strony poddasza wodami opadowymi. Strop wraz ze ścianami obwodowymi ulegał systematycznemu zalewaniu w skutek nieuszczelności pokrycia dachowego. Obecnie, po pracach wykonanych w 2019 roku przy wymianie połączeń i naprawie elementów więźby, zjawisko zamakania ustało, a elementy stropu, ulegają samoistnemu odsychaniu. Drugą z przyczyn ma swoje źródło statyce i posadowieniu obiektu. Kościół położony na wzniesieniu, usytuowany był zawsze daleko od głównej trasy komunikacyjnej. Jednakże w 2016 roku, podczas budowy ronda w centrum Żernik i remoncie drogi [2018] biegnącej wzdłuż kościoła, ciężki transport i roboty budowlane przeniosły się w bezpośrednią okolicę kościoła. Z informacji pozyskanych od proboszcza tutejszej parafii, wiadomo, że zaobserwowano wtedy drgania obiektu. W ich wyniku na powierzchni stropu, ale również i na ścianach pojawiła się siatka spękań. Bardzo prawdopodobnym jest, że w skutek niepożądanego ruchu kołowego powstały także odspojenia części tynków.

Nie bez znaczenia dla stanu zachowania stropu było wprowadzenie w latach 40. XX wieku cienkiego tynku cementowo-wapiennego, który służyć miał jako warstwa wyrównawcza pod planowane prace malarskie. Z całą pewnością, można stwierdzić, że obciążało to znacznie całą powierzchnię stropu.

Ostatnią z przyczyn, niewiązaną bezpośrednio z czynnikiem ludzkim, było naturalne starzenie się elementów składowych stropu. Jak zaobserwowano, od strony poddasza, deski pułapu uległy wypaczeniu, poprzez skręcenie i wygięcia typu łódeczkowatego, co jest związane również z naturalnym procesem reakcji drewna na schnięcie i biologiczne starzenie się. Jednocześnie korozji uległy elementy stalowego rusztu, przytwierdzającego warstwę trzciny do drewna.

Oryginalna XIX-wieczna struktura tynku wapienno-piaskowego, oprócz odspojień, jest także rozluźniona i zdeintegrowana, z dużą łatwością kruczy się i odpada, co jest widoczne w postaci znacznych ubytków, odsłaniających podłoże z trzciny. Oryginalna monochromia stropu w kolorze białym o kremowym odcieniu, jest obecnie pokryta bardzo cienką warstwą tynku cementowo-wapiennego i polichromiami. Powierzchnia malowideł jest obecnie mocno zabrudzona, łuszczy się i silnie pudruje.

ŚCIANY

Podczas dokonanego przeglądu odnotowano występowanie spękań pionowych o charakterze konstrukcyjnym, które występują w nawie na ścianie północnej oraz w nadprożach otworów drzwiowych prowadzących do zakrystii i kruchty. Pęknięcia te powstały w wyniku wzmożonego ruchu kołowego budowlanego w okolicach kościoła i obecnie wydają się być już nieaktywne.

Przyposadzkowe partie murów ściany zachodniej objawiają się wysokim stopniem zawilgocenia i zasolenia, skutkiem czego zarówno lico ceglane, jaki i znajdujące się na nim tynki są zdegradowane, złuszczone i w wielu miejscach odpadają. Tak wysoki stopień zawilgocenia jest skutkiem niekontrolowanego podciągania wody na drodze kapilarnej z gruntu oraz kumulacji wody kondensacyjnej. Wykonana w latach 70./80. XX wieku nowa wyprawa na bazie cementu, nie spełnia swojego zadania. Szczelna warstwa cementu, która ze względu na swoje parametry (niska paroprzepuszczalność), utrzymuje wilgoć w strukturze muru, spowodowała brak swobodnego odprowadzania wody.

Badanie zawilgocenia wykonano po obwodzie ścian kościoła na wysokościach od 0,3 do 1,0 m wilgotnościomierzem Exotek HPM-2000 firmy Luna. Urządzenie to mierzy zawartość wilgoci tynku i muru przez wskazanie wilgotności w skali względnej 0-100. Pomiar bazuje na pomiarze rezystancji zawilgoconego materiału pomiędzy układem dwóch elektrod z wykorzystaniem metody opornościowej i dielektrycznej.

Wilgotność względna została przeliczona na zawilgocenie masowe muru z cegły, które wskazało wyniki na poziomie $W_m = 1,1$ [pozostałe ściany]-12,8% [ściana zachodnią].

Oznaczenia te wskazują stopień stanu zawilgocenia, który kwalifikuje je jako mało i mocno zawilgocone. Są to stopnie określane jako maksymalne stany zawilgocenia ścian ceglanych powstające w wyniku podciągania kapilarnego wilgoci pochodzącej z gruntu lub powstałe w wyniku systematycznego zalewania. Dla porównania poniżej wskazano stopnie zawilgocenia murów ceglanych wg PN:

- 0 – 3 % mury o dopuszczalnej wilgotności
- 3 % - 5 % mury o podwyższonej wilgotności
- 5 % - 8 % mury średnio wilgotne
- 8 % - 12 % mury mocno wilgotne
- > 12 % mury mokre

Towarzyszące zawilgoceniu zasolenie występuje głównie na ścianie zachodniej do wysokości ok. 1,85 m od poziomu posadzki. Zasolenie widoczne jest w postaci białych nalotów i występuje tylko w obrębie tynków z dodatkiem cementu.

Powierzchnia obecnie eksponowanej farby jest silnie zakurzona i zabrudzona osiadłymi na licu drobinami substancjami smolistymi. Zanieczyszczenia tego typu powstały w skutek wieloletniego działania we wnętrzu kościoła ogrzewania w postaci pieców akumulacyjnych (obecnie zlikwidowanych). Powodują one rozprzestrzenianie zanieczyszczonych cząstek powietrza, które nagrzane i naładowane elektrostatycznie przyklejają się trwale do różnych powierzchni. Dodatkowo, przez zastosowanie niewłaściwych, pod względem technologicznym farb, w tym wypadku emulsyjnych, dla których standardowym organicznym dodatkiem jest m.in. celuloza, spowodowało, że w wielu strefach kościoła, na licu, rozwinął się grzyb domowy [Serpula Lacrymans].

Fragmenty oryginalnych malowideł i pozostałości tynku z pobiałami, które obecnie znajdują się w przestrzeni poddasza, niestety nie zostały objęte zakresem przeprowadzanych w przeszłości prac konserwatorskich. Obecnie znajdujące się tam wapienno-piaskowe wyprawy tynkarskie z relikami polichromii są w złym stanie zachowania. W wielu miejscach widoczna jest siatka spękań, warstwy są odspojone od podłoża, a niezabezpieczone krawędzie tynku kruszą się i odpadają.

5. BADANIA KONSERWATORSKIE

WSTĘP DO BADAŃ

Niniejsze opracowanie powstało na zlecenie ks. Rafała Chmielewicz probošcza Parafii Rzymskokatolickiej p.w. Narodzenia NMP w Żernikach, w związku z zamiarem przeprowadzenia remontu konserwatorskiego wnętrza kościoła w partiach ścian i stropu.

Zlecenie objęło wykonanie niezbędnych badań oraz opracowanie projektu programów prac konserwatorskich dla całego wnętrza w części architektonicznej, co jest zgodne z ustaleniami Kujawsko-Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków Delegatura w Bydgoszczy, w których wskazuje się na konieczność opracowania projektu konserwatorskiego z badaniami na obecność pierwotnych warstw malarskich wewnątrz oraz opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich uwzględniających konieczność działań naprawczych substancji zabytkowej oraz działań mających na celu wyeksponowanie wartości historycznych, artystycznych i naukowych zabytkowego kościoła.

Podstawą do wykonania prac badawczych konserwatorskich jest Decyzja nr ZR/12/2020 Kujawsko-Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków z dnia 29 maja 2020 r. [WUOZ.DB.ZR.5160.1.2020.LL.] pozwalająca na wykonanie badań konserwatorskich na obecność pierwotnych warstw malarskich wewnątrz.

Prace badawcze in situ wykonano w drugiej połowie czerwca 2020 roku. Głównym celem prac była próba odtworzenia koncepcji dekoracji kolorystycznej wnętrza kościoła z okresu jego budowy tj. drugiej połowy XV wieku oraz z czasów jego historycznych remontów i przebudów w 1573 i 1869 roku.

Badania technologiczno-chronologiczne wystroju architektonicznego wnętrza, rozpoczęto od rozpoznania w terenie. Dokonano przeglądu dostępnych powierzchni ścian i stropu, elementów drewnianych konstrukcji (więźby), pod kątem stanu zachowania.

Następnie przeprowadzono wstępne sondaże wszystkich kluczowych elementów konstrukcji i dekoracji oraz dokonano przeglądu dostępnych ikonografii obiektu. Na tej podstawie wytypowano miejsca wykonania sond dekoracji pierwotnych oraz większych odkrywek stratygraficznych, tak aby przebadać wszystkie istotne elementy wystroju wnętrza. Poszczególnym odkrywkom i odsłanianym warstwom nadawano numerację, a ich lokalizację nanoszono na podkład inwentaryzacji rysunkowej. Wszystkie odkrywki zostały sfotografowane również przy użyciu fotografii typu makro.

W całym obiekcie wykonano łącznie 36 odkrywek i sond. Wyniki badań wszystkich odkrywek zaprezentowano w załączniku Karty odkrywek – analiza stratygraficzna, na oddzielnych kartach, na których znajdują się informacje: lokalizacja i opis odkrywki, zdjęcie odkrywki, opis warstw technologicznych.

STROP

Oryginał gotycki przykrycie wnętrza kościoła nie zostało zachowane. Z analizy ukształtowania ścian obwodowych i kolankowych, w przestrzeni poddasza, należy przypuszczać, że kościół posiadał strop drewniany płaski. Przemawia za tym również sposób przebiegu bordiury późnogotyckiego malarstwa ściany północnej, której górna krawędź ma przebieg poziomy.

Gotycki strop wraz z więźbą dachową prawdopodobnie został zniszczony w 1753 przez silny huraganowy wiatr. W miejscu zniszczonej górnej partii kościoła, wzniesiono nowy szczyt zachodni z cegły nowożytniej w wątku blokowym i więźbę drewnianą w konstrukcji wieszarowej. Na jednej z belek więźby, nad prezbiterium, znajduje się napis z datą jej wykonania: „Roku Panskiego X 1754”. Nie jest niestety znany rodzaj wprowadzonego w owym czasie stropu, choć zastosowano zapewne rozwiązanie w typie belkowym z powatą lub strop belkowo-wsuwkowy, bardzo popularny w drugiej połowie i XVIII wieku².

W latach 1867-69 gruntownie odnowiono kościół. Do elewacji od strony południowej dodano ceglaną kruchtę, a zniszczone zwieńczenie ceglanego cokołu elewacji uzupełniono o betonowy, profilowany gzyms. Duże zmiany nastąpiły również we wnętrzu kościoła. W części zachodniej nawy wprowadzono późno klasycystyczny, drewniany chór muzyczny. Zmieniono także kształt otworu wejścia do kościoła od strony zachodniej, wstawiając nowe drewniane drzwi, zakomponowane w zamkniętej odcinkowo wnęce.

Największe zmiany przestrzeni wnętrza przyniosło wprowadzenie nad nawą i prezbiterium nowego stropu drewnianego płaskiego, ze skośnymi połaciami bocznymi. Gniazda pod belki stropu wykuto w licu ścian obwodowych, tym samym obniżono jego poziom o ok. 70 cm poniżej poziomu stropów poprzednich. Do belek przybito gwoździami deskowy pułap (deski na styk), na który naniesiono trzcinową podbitkę, przymocowaną do podłoża stalowymi drutami. Na trzcinę zarzucono zaprawę wapienno-piaskową grubości od 1-2 cm. Lico stropu w okresie jego powstania, pomalowano farbą wapienną o lekko beżowym odcieniu. Obecnie przeprowadzone prace odkrywkowe, nie ujawniły występowania żadnego opracowania w postaci malowideł, pochodzących z czasów budowy stropu.

Podczas kolejnych remontów, przeprowadzono reparacje stropu, które polegały głównie na jego odświeżaniu przez wprowadzanie kolejnych warstw malarskich i w miarę potrzeb uzupełnianiu ubytków wypraw tynkarskich, stosując głównie materiały o spoiwie wapiennym. Odkrywki stratygraficzne stropu pozwoliły ustalić występowanie kolejnych warstw chronologicznych. Pod koniec XIX lub na początku XX wieku, białą kremową monochromię zamalowano warstwą malarską w kolorze białym, o raczej jasnym i chłodnym odcieniu, następnie podczas remontu datowanego na 1925 rok wprowadzono kolor jasny, szaro-niebieski.

Największych zmian w obrębie dekoracji stropu dokonano po II wojnie światowej. Całą powierzchnię, w celu wyrównania podłoża, opracowano cienką zacierką o spoiwie cementowo-wapiennym. Wyprawę tą następnie pokryto cienką warstwą pobiałą wapiennej, mającej spełniać funkcję gruntu. W osi sklepienia oraz w partii na styku nawy i prezbiterium wykonano polichromie

² Tajchman J., *Stropy drewniane w Polsce. Propozycja systematyki*, Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków. Studia i Materiały – T. IV, Warszawa 1989, s. 23

przedstawiające Madonnę Apokaliptyczną [w centralnym punkcie stropu], przedstawienie symboliczne: korona cierniowa, serce gorejące, krzyż, kotwica, alfa i omega [nad chórem], przedstawienie Gołębicy i Baranka Bożego [nad prezbiterium], oraz dekoracyjne bordiury. Powyższe przedstawienia wykonano farbami kredowymi możliwe, że z dodatkiem kleju lub kazeiny.

Najmłodszą powłoką z malowidłami to wyłącznie farba emulsyjna, matowa. Jak podaje dokumentacja badawcza informacyjna dla zabytku³ przedstawienia te powstały tuż po remoncie z lat 70. XX wieku, prawdopodobnie między 1979, a 1982 rokiem. Przedstawiają one popiersia polskich świętych i błogosławionych umieszczone w medalionach: Brat Albert, Bł. O. Maksymilian Kolbe, św. Kazimierz, św. Jan Kanty [w części północnej], św. Jacek, św. Stanisław Kostka, Bł. Teresa Ledóchowska, S.B. Edmunda Batanowski [w części południowej]. W tym czasie dokonano również obmalowania tłem istniejących wcześniej przedstawień malarskich oraz wykonano dla nich obramowanie, jednocześnie przemalowano duże fragmenty postaci i dekoracji już zastanych, techniką lawowania. Dodatkowo całą powierzchnię Madonny Apokaliptycznej pokryto warstwą szkła wodnego.

ŚCIANY

Struktura ścian kościoła wymurowana została w partii fundamentowej i częściowo cokołowej przy zastosowaniu kamieni granitowych. Powyżej ściany obwodowe, w tym ściany wnętrza, wykonano z cegły pełnej, palonej, gotyckiej ułożonej na zaprawie wapiennej w wątku gotyckim polskim. Surowe lico ceglane ścian wewnętrznych eksponowane było od momentu powstania kościoła w 1467 roku, co potwierdza literatura, jak i fakt występowania, w odsłaniających lico odkrywkach i partiach lica pod dachem, dekoracyjnego opracowania spoinowania. Wykonana w okresie gotyku fuga ma zatartą, gładką strukturę powierzchni i podcinaną lub ukształtowaną w daszek formę.

Wygląd ścian uległ radykalnej zmianie pod koniec XVI wieku, kiedy to wykonane zostały polichromie ściany północnej⁴. Jako warstwa spodnia pod malarstwo oraz jako tynki jemu towarzyszące, wprowadzona została, w całym kościele, cienka [0,5-1 cm] warstwa tynku wapienno-piaskowego. Tynk we wnętrzu położono na miękko, z uwzględnieniem struktury ceglanej, jednak nie w sposób dekoracyjny, a jedynie jako tynk gładki. Oryginalny tynk założony został w jednej warstwie, a jego struktura jest raczej o drobnym uziarnieniu. Do wypełnienia zaprawy nie zastosowano żadnych dodatków polepszających plastykę i wilgotność np. w postaci włókien drewnianych, słomianej siewki czy nieroztartych ziaren wapna.

Na tynk położona została bardzo cienka warstwa zaprawy wapiennej w kolorze białym o jasno kremowym odcieniu. Warstwa ta w partiach malowideł występuje jako warstwa technologiczna [podkład pod wymalowania], natomiast w pozostałych częściach kościoła jest warstwą monochromii kolorystycznej. Zakres występowania tynku historycznego z pobiąją jest zróżnicowany, jego obecność ustalono głównie w górnych partiach ścian i w prezbiterium.

Należy założyć, że gotycka kolorystyka ścian była, oprócz malowidła ściany północnej, monochromatyczna, utrzymana w kolorze złamanej kremem bieli.

³ Karta Ewidencji Zabytków Architektury i Budownictwa..., patrz Bibliografia

⁴ Datowanie malowideł na 1573 rok, na podstawie inskrypcji, do dziś budzi dużą wątpliwość badaczy. Wskazana data sugeruje już kolejny styl w sztuce, podczas gdy, polichromie utrzymane są stylistyce późnogotyckiej.

Polichromie nawy i prezbiterium wykonane zostały ze względów kompozycyjnych tylko na ścianie północnej. Takie umiejscowienie jest bardzo powszechne w sztuce gotyku, ze względu na często występujący brak w ścianach północnych otworów okiennych oraz z powodu dobrego oświetlenia przez światło południowe. Badania odkrywkowe, wykonane na wszystkich wysokościach ścian nawy i prezbiterium, nie ujawniły występowania innych polichromii, natomiast przegląd powierzchni ścian na poziomie poddasza, nad obecnym stropem drewnianym, potwierdził występowanie fragmentów malowidła ściany północnej w postaci reliktyw bordiury, wykonanej farbą wapienną w kolorze czerwieni żelazowej. Na ścianach prezbiterium, ścianie południowej i zachodniej nawy, nad stropem, zachowały się obecnie pozostałości wapiennych wypraw tynkarskich, pokrytych dwoma lub trzema warstwami pobiał.

W okresie późnego gotyku, w dolnych partiach ścian, wykuto nisze pod tzw. szafy wnękowe lub dla ekspozycji figuralnej. Wykonana we wnęce ściany północnej odkrywka [nr 26] pozwoliła ustalić, że jej lico ceglane zostało obkute, a następnie wyrównane tynkiem, pokryte farbą o spoiwie wapiennym i polichromią, z dużym udziałem czerwieni żelazowej. Z dużym prawdopodobieństwem można założyć, że tło wnęki zostało zakomponowane w okresie powstania malarstwa figuralnego.

Kolejnych zmian w obszarze ścian wnętrza kościelnego dokonano w okresie baroku [XVII w.], po zniszczeniach wojnami szwedzkimi i huraganowym wietrze. Oprócz wspomnianej wyżej wymiany dachu, nadano nowy półkolisty kształt zwieńczeniom okien. Z pracami tymi należy wiązać uzupełnienia wypraw tynkarskich i pomalowanie wnętrza kościoła farbami wapiennymi w kolorze białym. Należy przypuszczać, że w tym właśnie czasie pobielono, zakrywając tym samym, malowidła późnogotyckie ściany północnej, a także zamurowano gotyckie wnęki.

Prawdopodobnie w wyniku złego zachowania wypraw ściennych, dokonano zakrojonych na szeroką skalę prac remontowych, które rozpoczęto w 1867 roku. Oprócz wprowadzenia drewnianego chóru i stropu, bardzo starannie z lic ścian skuto wtórne warstwy tynkarskie. Jedyne zachowane miejsce z tynkiem barokowym i obecnymi na jego licu licznymi pobiałami, znajduje się za półkolumną chóru [odkrywka nr 23]. Świadczy to także o kolejności wykonywania prac: najpierw wprowadzenie elementów drewnianych, potem wymiana tynków. Wprowadzony w tym czasie tynk, występujący na całej powierzchni ścian [oprócz części ściany zachodniej], wapienno-piaskowy, o jasnej beżowej barwie, średnioziarnistej strukturze z widocznymi marglami wapna, został położony w jednej warstwie grubości 1,3-1,5 cm. Lico tynku pomalowano dwoma warstwami farby o spoiwie wapiennym, bez wprowadzania warstw barwnych w postaci polichromii. Konsekracja kościoła po pracach z połowy XIX wieku nastąpiła dopiero w 1897 roku, czego pamiątką są jasnozielone zacheuszki przebijające spod współczesnej warstwy farby emulsyjnej.

Podczas prac remontowych prowadzonych w 1978 roku, związanych ze zniszczeniami tynków, spowodowanymi dużym stopniem zawilgocenia⁵, odkryto przypadkowo, na ścianie północnej, przy balustradzie chóru fragmenty polichromii. Dalsze odślonięcia ujawniły ponadto

⁵ Tynki ściany zachodniej w nawie, musiały ulegać zniszczeniom już wcześniej o czym świadczy ich wymiana w trakcie remontu w 1945 roku. Fragmenty tynków z tego okresu zachowały się jeszcze pod podłogą chóru [odkrywka nr 11].

występowanie na ścianie północnej i południowej, także w prezbiterium, gotyckich wnęk szafkowych lub na ekspozycję figur. Jednocześnie ustalono, że oryginalne usytuowanie wejścia do ambony mieściło się po zachodniej stronie wejścia do zakrystii. Podczas prac uzupełniono skute zasolone partie tynków ściany zachodniej, a wewnątrz kościoła pomalowano. Dodatkowo wykonane zostały nowe malowidła stropu, których autorem jest Teodor Szukała wraz z zespołem. Równolegle przeprowadzono prace konserwatorskie malowideł ściany północnej. Podczas ww. prac konserwatorskich wykonano uzupełnienia w miejscach ubytków warstwy tynkarskiej w postaci kitów, które pomalowano jasnokremową pobiałą, ponadto pozostawiono duże partie tynków wtórnych. Malowidło we wschodniej części nawy, ze względu na brak czytelności formy pozostawiono bez rekonstrukcji, natomiast w przedstawieniach Chrystusa Zmartwychwstałego i Niepokalanego Poczęcia wykonano uzupełnienia z zastosowaniem techniki klejowej z punktowaniem grubą, pionową kreską [trateggio / tratteggio].

W 1999 roku, ponownie wykonano prace konserwatorskie przy dwóch fragmentach malowideł ściennych [Niepokalane Poczęcie NMP i Chrystus Zmartwychwstały], które znajdują się na ścianie północnej nawy i ścianie północnej prezbiterium. Prace przy malowidłach na zlecenie Konserwatora Wojewódzkiego w Bydgoszczy, wykonali w ramach praktyk, studenci UMK pod kierunkiem prof. Marii Roznerskiej i mgr Solida Lim.

W ramach powyższych prac wykonano badania technologiczne warstwy malarskiej [technika wapienna; pigmenty organiczne czerń oraz czerwień żelazowa], badania historyczno-ikonograficzne i badania tekstów źródłowych dla inskrypcji w języku łacińskim [teksty z Wulgaty]. W zakresie prac konserwatorskich in situ wykonano oczyszczenie powierzchni malowideł z brudu powierzchniowego. Pęcherze i odspojenia w warstwie tynkarskiej zostały podklejone metodą iniekcji z użyciem poliocyanu winylu, natomiast spękania i ubytki uzupełniono zaprawą wapienną z dodatkiem piasku. Dokonano korekt konserwacji wykonanej w 1978 roku, poprzez usunięcie pozostałości pobiał oraz usunięto część punktowań w postaci grubej kreski. Następnie wykonano uzupełnienia scalające cienką kreską. Rekonstrukcję poprzedziły projekty, wykonane na folii w skali 1:1, przedstawiające formę i zakres dla fragmentów odtwarzanych. Ostateczna wersja została zatwierdzona przez komisję konserwatorską. Po zakończeniu prac wykonano dokumentację powykonawczą: *Dwa fragmenty malowideł ściennych: 1/ Niepokalane Poczęcie NMP, 2/ Chrystus Zmartwychwstały, nieznanego autora, z 1573 r. /?/, znajdujące się w kościele p.w. Narodzenia NMP w Żernikach, Gmina Janowiec Wielkopolski.*

Najmłodsza powłoka malarska ścian, pochodząca prawdopodobnie z 1995 roku, o różnej grubości, to farba o spoiwie emulsyjnym. Obecnie dominujący w przestrzeni kościoła kolor biało kremowy i biały wprowadzono, przez jednokrotne pomalowanie lica ścian.

6. PROGRAM PRAC KONSERWATORSKICH

Celem prac konserwatorskich wnętrza kościoła w Żernikach jest przeprowadzenie zabiegów o charakterze interwencyjnym i naprawczym, które mają za zadanie poprawić kondycję obiektu, m.in. poprzez wyeliminowanie niewłaściwych materiałów [cementy, emulsje] zastosowanych podczas poprzednich prac remontowych.

Przyszłe prace remontowe i konserwatorskie muszą bezwzględnie zachować pierwotny i wtórny, ale historyczny układ, wyposażenie oraz stylistykę nawiązującą zarówno do gotyku, jak i stylów późniejszych.

STROP POLICHROMIE

Program prac zakłada pozostawienie malowideł przedstawiających Madonnę Apokaliptyczną, Baranka Bożego, Gołębicę oraz malarstwa symbolicznego, które pochodzą z czasów remontu w 1945 roku. Usunięte mają zostać przedstawienia polskich świętych i błogosławionych oraz wszystkie korekty wykonane współcześnie (70./80. XX w.), które w ocenie autorów nie wykazują wartości artystycznych, naukowych ani historycznych, a zaburzają estetykę odbioru wizualnego stropu.

Zezwala się na wykonywanie prac z podziałem na etapowanie, tj. przez przeprowadzenie w pierwszej kolejności prac zachowawczych, a następnie ewentualnych rekonstrukcji lub wykonanie pełnej konserwacji z podziałem na poszczególne odcinki (dzielone np. scenami).

1. Wykonanie dokumentacji fotograficznej ukazującej stan zachowania obiektu przed przystąpieniem do prac konserwatorskich, bieżącej dokumentacji przebiegu prac oraz ukazującej stan zachowania po ich zakończeniu.
2. Przegląd stanu zachowania lica ze szczególnym uwzględnieniem pęknięć tynku oraz nierówności i uskoków, a także stabilności tynków.
3. Powierzchnię polichromii należy wstępnie oczyścić z pyłów, brudu, pajęczyn, pyłu budowlanego oraz kurzu zalegającego luźno na powierzchni tynków, metodą omiatania miękkimi pędzlami. Odkurzane zabrudzenia należy na bieżąco zasysać odkurzaczem, bez naruszania powierzchni malowideł.
4. Po ewentualnym stwierdzeniu występowania porażenia mikrobiologicznego i ustaleniu jego dokładnej lokalizacji, przeprowadzić dezynfekcję przy użyciu preparatu, o szerokim spektrum działania i silnych właściwościach biobójczych np. preparatem Biotin R firmy C.T.S. Italy, w alkoholu etylowym w stężeniu ok. 2%. Preparat należy nanosić na powierzchnię metodą natrysku. W razie konieczności zabieg należy powtórzyć podczas prowadzonych prac.
5. Zabezpieczenie i wzmocnienie powierzchni malowideł bibułą japońską na PAV, w miejscach największych ubytków i odspojeń od podłoża na czas dalszych prac przy powierzchni polichromii.

6. Wykonanie wstępnych, punktowych podklejeń, typu interwencyjnego. Podklejenie odspajających się partii tynków i pęcherzy metodą iniekcji np. z zastosowaniem preparatów na bazie wapna emulgowanego lub mas mineralnych PLM-A firmy C.T.S. Italy, po poprzedzającym zabiegu zmniejszenia napięcia powierzchniowego alkoholem etylowym.
7. Ewentualne odsłonięte krawędzie tynków, zabezpieczyć na całej długości zaprawą na bazie wapna i piasku, którą należy nałożyć w formie opasek o szerokości ok. 2 cm.
8. Ustabilizowanie odspajającej się warstwy tynkarskiej do trzcinowej podbitki i drewnianego stropu, poprzez wykonanie odwiertów, w rozstawach co 30 cm i podklejenie stropu materiałami nie powodującymi znacznego obciążenia [punktowo] tj. z zastosowaniem np. kleju z żywic akrylowych.
9. Przymocowanie obwiśniętych powierzchni stropu do drewnianej struktury przez zastosowanie kołków polipropylenowych o szerokim, okrągłym kołnierzu / podkładce.
10. Uzupelnienie drobnych ubytków tynku w obrębie oryginalnych polichromii zaprawą o spoiwie wapiennym. Do wypełniania najmniejszych ubytków zastosować zaprawę wapienno-piaskową na bazie wapna dołowanego i piasku szklarskiego w proporcjach 1:3, ew. modyfikowaną dodatkiem Primalu.
11. Właściwe oczyszczenie malowideł z zastosowaniem metod dopasowanych do konkretnych miejsc. Proponowane technologie:
 - a. mechaniczne oczyszczanie z zastosowaniem sztyftów z włókna szklanego, skalpeli, gumką PCV lub gumkami typu wish-ab, pędzli o sztywnym włosiu - przy jednoczesnym odkurzaniu;
 - b. oczyszczanie metodą złuszczenia wysychającej na powierzchni tynku pasty klejowej;
 - c. lokalne doczyszczanie za pomocą zmywania parą wodną, po uprzednim zwilżeniu zabrudzeń wodnym roztworem detergentu.
12. Po wykonaniu zabiegu oczyszczania warstwę malarską należy wzmocnić poprzez impregnację strukturalną hydrofilnym preparatem krzemoorganicznym lub wodnym roztworem polialkoholu winylu np. firmy Brenntag. Preparat nanosić na powierzchnię metodą spryskania powierzchni lekką mgiełką o roztworze w stężeniu 2%. Powyższa metoda umożliwia bezkontaktowe naniesienie preparatu, który przy metodzie pędzlowej mógłby spowodować zatarcie czytelności formy polichromii, ponadto metoda ta umożliwia kontrolę procesu wchłaniania, co nie spowoduje wyblyszczania (nadmiernego przesylenia) struktury.
13. Głębsze ubytki warstwy malarskiej uzupełnić podbarwianą pobiałą z zastosowaniem farby na bazie spoiwa wapiennego np. Romanit-Farbe firmy Keim i pigmentami wapiennymi (Keim), z dodatkiem mączki marmurowej. Kolorystyka tych uzupełnień powinna być o ton jaśniejsza od historycznych wymalowań i posiadać zbliżoną do oryginalnej powierzchni fakturę.

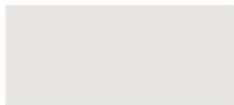
14. Wyretuszowanie ubytków warstwy malarskiej - farby akwarelowe z pigmentów odpornych na środowisko alkaliczne i światłotrwałych (głównie pigmenty wapienne lub farby na bazie spoiwa wapiennego Keim) - retusz należy dostosować do faktury polichromii: punktowanie kreską *tratteggio* / graficznej kropki / lawowanie. Kolory wybierać z palety barw oryginalnych, historycznych.
15. Prace konserwatorskie przy polichromiach stropu może wykonywać jedynie osoba posiadająca kwalifikacje, o których mowa w art. 37a ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. O ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tj. Dz. U. z 2014 r., poz. 1446 ze zm. i Ustawa z dnia 5 sierpnia 2015 r., poz. 1505) O zmianie ustaw regulujących warunki dostępu do wykonywania niektórych zawodów): „osoba, która ukończyła studia drugiego stopnia lub jednolite studia magisterskie, w zakresie konserwacji i restauracji dzieł sztuki” o specjalności konserwacja malarstwa i rzeźby polichromowanej.

STROP

Wszystkie partie stropu drewnianego poza wyznaczonymi do pozostawienia partiami polichromii, poddać pracom konserwatorskim wg następującej kolejności prac:

1. Konstrukcję stropu i deskowania sufitu oczyścić z kurzu i zabrudzeń, a następnie pokryć, od strony poddasza, owadobójczym preparatem do zwalczania i zabezpieczania drewna przed owadami – szkodnikami technicznymi drewna np. HylotoxQ firmy Altax, a po kilkutygodniowej przerwie technologicznej wielofunkcyjnym środkiem bio- i ogniochronnym do zabezpieczania elementów konstrukcji dachowych np. Firesmart Bio-P/POŻ firmy ICOPAL.
2. Tynk stropu wraz z warstwami podkładowymi, w miejscach ich obwiśnięcia / odspojenia od struktury lub w miejscach całkowitej ich destrukcji, usunąć, do warstwy trzciny lub do warstwy drewnianego podkładu. Należy przy tym zachować szczególną ostrożność w miejscach styku tynków z polichromiami, przeznaczonymi do zachowania.
3. Przeprowadzić dezynfekcję przy użyciu preparatu, o szerokim spektrum działania i silnych właściwościach biobójczych np. preparatem Biotin R firmy C.T.S. Italy, w alkoholu etylowym w stężeniu ok. 2%. Preparat należy nanosić na powierzchnię metodą natrysku. W razie konieczności zabieg należy powtórzyć podczas prowadzonych prac.
4. Dobrze zachowane maty trzcinowe pozostawić. Jako materiał podkładowy do tynków i elementów stropowych, na powierzchni sufitu nałożyć, przytwierdzając za pomocą drobnych skobli, siatkę Leduchowskiego. Jest to specjalna siatka wykonana z nierdzewnej blachy cięto-ciągniętej, dla której w miarę potrzeb wybiera się pożądane parametry jak wielkość oczek i grubość. Arkusze blachy nałożyć w taki sposób, aby siatka na krawędziach nachodziła na siebie z zakładem 10-20 cm. Należy także dobrze przymocować jej krawędzie, aby nie uległy wygięciu. Następnie należy zaaplikować na powierzchnię sufitu obrzutkę renowacyjną np. NHL-Kalkputz-Fein firmy Keim, która służy również jako warstwa szczepna dla poszczególnych warstw tynków wapiennych.

5. Konserwacji poddać zardzewiałe dekoracyjne kratki wentylacyjne.
6. Powierzchnię sufitu opracować cienkowarstwowym tynkiem wapiennym NHL-Kalkputz-Fein firmy Keim, nadając mu strukturę pacą gąbczastą.
7. Po przeprowadzeniu pełnych zabiegów remontowo-konserwatorskich na suficie kościoła, proponuje się wprowadzenie warstwy malarskiej wykonanej farbą wapienną Romanit-Farbe firmy Keim w kolorze bieli historycznej nr 9870.

Kolor Keim Exclusiv	Kolor NCS
 9870 HBW 80 CMYK: C:11 M:9 Y:11 K:0 RGB: R:233 G:230 B:225	NCS S0500-N

ŚCIANA PÓŁNOCNA POLICHROMIE GOTYCKIE

Ze względu na brak funduszy, przewiduje się obecnie jedynie delikatne odkurzenie powierzchni malowideł. Powierzchnię polichromii należy wstępnie oczyścić z pyłów, brudu, pajęczyn, pyłu budowlanego oraz kurzu zalegającego luźno na powierzchni tynków, metodą omiatania miękkimi pędzlami lub miotełkami ze strusich piór. Odkurzone zabrudzenia należy na bieżąco zasysać odkurzaczem, bez naruszania powierzchni malowideł. Interwencyjnie w części poddasza należy na krawędzie reliktyw warstw tynkarskich z polichromiami nałożyć opaski zabezpieczające zaprawą wapienną z dodatkiem piasku.

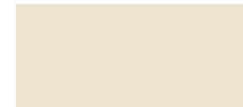
Zabieg zostanie przeprowadzony przez dyplomowanego konserwatora malarstwa.

ŚCIANA ZACHODNIA

1. Z całej powierzchni ceglanej struktury ściany zachodniej należy mechanicznie (w sposób bezudarowy) usunąć wszystkie zdestruowane, zawilgocone, zagrzybione i nieestetyczne zaprawy tynkarskie i uzupełnienia. Powierzchnie odsłonięte oczyścić z pozostałości zabrudzeń w postaci resztek zapraw cementowych, dodatkowo w miarę potrzeb usunąć zdeintegrowane spoinowanie. Zdemontować elementy luźne, niestabilne konstrukcyjnie, które nie stanowią wartości historycznej.
W trakcie usuwania tynków, szczególną uwagę należy zwrócić na zachowanie bez uszkodzenia lica oryginalnej cegły.
2. Demontaże. Rozbiórka elementów wtórnych np. nieużywane instalacje.
3. Odsłonięte fragmenty lica i struktury ściany, zawierają sole rozpuszczalne w wodzie. Sole są jednym z najgroźniejszych czynników niszczących mury ceglane. Już teraz widoczne są na całych partiach ściany, zabielenia powierzchni spowodowane krystalizacją soli w porach przypowierzchniowych, stąd konieczność przeprowadzenia zabiegu odsalania. Odsolenie fragmentów muru o podwyższonej zawartości soli rozpuszczalnych w wodzie można wykonać przez zastosowanie okładów bardzo porowatych o dobrej przyczepności i dużej skuteczności odsalania, na zasadzie migracji do rozszerzonego środowiska – proponuje się

np. kompresy z masy bentonitowej z piaskiem, ewentualnie pulpy celulozowej lub zastosowanie gotowych materiałów jak np. Entsalzungskomprese firmy Remmers.

4. Przemurowanie zdeintegrowanych partii muru i ewentualnie miejsc o największym stopniu spękań, przeprowadzić specjalnie przygotowanym materiałem ceramicznym. Zaleca się stosowanie cegły tzw. gotyckiej, pełnej wypalanej z gliny (np. z cegielni Zawadzki lub Kufel). Nowy materiał ceramiczny, powinien posiadać zbliżone do oryginału cechy fizyczne (wytrzymałość na zginanie i ściskanie, nasiąkliwość, porowatość, rozmiar, kolor). Przemurowania wykonać trasową zaprawą murarską np. Tubag Werksteinmörtel firmy Sievert [dw. Quick-Mix].
5. Po odsłonięciu muru, wykonanie zabiegu neutralizacji nawarstwień biologicznych, w tym szczególnie grzybni, z uwzględnieniem wszystkich powierzchni. Całą powierzchnię muru, przesycić starannie preparatem, na głębokość kilku centymetrów. Ważne jest bowiem również zatrucie systemów korzeniowych, gdyż drobnoustroje rozwijają się nie tylko na powierzchni materiałów budowlanych. Przeniknięcie materiałów biobójczych w głąb struktury muru, jest ważne, gdyż stwierdzono rozległe wielkoobszarowe porażenie pomieszczeń grzybami i pleśniami. Proponuje się zastosowanie preparatów lub kompozycji preparatów biobójczych np. 3% roztworu Lichenicida 264 firmy Bresciani w alkoholu etylowym lub BFA firmy Remmers. Preparat rozprowadzać przez natrysk na całej powierzchni, zabieg powtarzać w trakcie prac kilkakrotnie, zwracając szczególną uwagę na najbardziej zaatakowane przez mikroorganizmy, partie murów.
6. Wykonać nowe tynki z zastosowaniem zapraw renowacyjnych solochłonnnych w systemie WTA np. KEIM Porosan-Trass-Sanierputz-NP (na obrzutce KEIM Porosan-Trass-Zementputz), który jest specjalnym tynkiem o właściwościach hydrofobowych, do naprawy powierzchni tynku uszkodzonego przez sole. Nadaje się również do powierzchni ścian narażonych na działanie wilgoci w budynkach historycznych, starym budownictwie, w obszarze cokołowym, piwnicach, itp.
Tynk renowacyjny KEIM Porosan, zgodny z normą, posiadający certyfikat WTA /Stowarzyszenia Naukowo-Technicznego ds. Konserwacji Budynków i Ochrony Zabytków/, należy wykonać na wysokości do ok. 1,90 - 2 m, czyli w obszarze występowania intensywnego zasolenia struktury muru i powyżej [do 30 cm].
Warstwa wyprawy tynkarskiej ok. 2 cm. Obrzutkę przekrywającą 50 % podłoża grubości do 5 mm, należy wykonać przy użyciu materiału Keim Porosan-Trass-Zementputz. Następnie nałożyć dwie warstwy tynku renowacyjnego - Keim Porosan-Trass-Sanierputz NP.
7. Powierzchnie ścian należy pomalować gotowymi farbami żolowo-krzemianowymi lub innymi o identycznych parametrach, przygotowywanymi w odpowiednich warunkach technologicznych (fabrycznie). Wstępnie proponuje się użycie koloru biało kremowego według wzornika Exclusiv firmy Keim o numerze 9097.

Kolor Keim Exclusiv	Kolor NCS
 9097 HBW 77 CMYK: C:8 M:11 Y:20 K:0 RGB: R:239 G:227 B:208	NCS S0505-Y40R

ŚCIANY NAWY I PREZBITERIUM [PÓŁNOCNA, POŁUDNIOWA, WSCHODNIA]

1. Pozostawienie obecnych, oryginalnych i wtórnych wypraw tynkarskich i malarskich z przeprowadzeniem drobnych napraw i uzupełnień lica. W tym celu należy przeprowadzić oczyszczenie z zabrudzeń i nawarstwień. Przystąpienie do czyszczenia powinno być poprzedzone wykonaniem oględzin obiektu. Określi ona stopień i grubość nawarstwień zabrudzenia, a także głębokość zabrudzenia. Przed usuwaniem wtórnych nawarstwień należy zabezpieczyć elementy stałego wyposażenia kościoła nie poddawane pracom konserwatorskim tj. ołtarze, ambona, ławki, chór. Na czas prac tzw. brudzących zasłonić polichromie ściany północnej.
2. Oczyszczenie powierzchni ścian z warstw kurzu, zabrudzeń i smolistych zanieczyszczeń, na całych powierzchniach ścian, metodą półmokrą ograniczającą inwazję wody w strukturę tynków i emisję pyłów. Wstępnie proponuje się delikatne zastosowanie pary wodnej, zaaplikowanej przy pomocy agregatów pod regulowanym ciśnieniem, w celu rozmiękczenia wierzchniej warstwy farby emulsyjnej (żółta i różowa). Następnie zaleca się mechaniczne usunięcie wtórnych, współczesnych emulsyjnych warstw malarskich z użyciem typowych narzędzi budowlanych np. szpachelek itp. Zabieg oczyszczania przeprowadzić można również metodami suchymi.
3. Przeprowadzenie zabiegu dezynfekcji przez likwidację objawów skażenia mikrobiologicznego. Dezynfekcja miejsc skażonych lub narażonych na skażenie preparatem lub kompozycją preparatów ustaloną na podstawie wyników przeprowadzonych na obiekcie prób; preparat będzie rozprowadzony poprzez natrysk na całej powierzchni – zabieg powinien być powtarzany 2-3 krotnie.
4. W razie ujawnienia całkowicie zdestruowanych lub tzw. głuchych tynków, należy je usunąć. Odsłonięte partie tynków i murów ceglanych oczyścić z pyłu, luźnego spoinowania itp., a następnie skonsolidować odsłoniętą strukturę w partiach osłabionych, pudrujących się i osypujących przy użyciu środka na bazie krzemianów np. Fixativ firmy Keim, rozcieńczony wodą w stosunku 1:2.
 UWAGA: dotyczy tylko tynków wtórnych, pochodzących z czasów remontów w XX wieku.
 W przypadku odspojenia od podłoża tynków oryginalnych gotyckich, barokowych lub z XIX wieku, należy dokonać zabiegu ich stabilizacji z zastosowaniem preparatów na bazie wapna emulgowanego lub mas mineralnych PLM-A firmy C.T.S. Italy, po poprzedzającym zabiegu zmniejszenia napięcia powierzchniowego alkoholem etylowym. Preparat należy aplikować metodą iniekcyjną.
5. Ewentualna stabilizacja struktury murów poprzez zespolenie pęknięć i odspojień. Zabezpieczenie pęknięć i rozwarstwień muru powinno być przeprowadzone równolegle z pracami konserwatorskimi.
 Integralnym etapem stabilizowania pęknięć i rozwarstwień jest wypełnienie powstałych szczelin i pustek zaprawami iniekcyjnymi – np. zaprawa iniekcyjna Bohrlochsuspension firmy Remmers lub materiał o identycznych parametrach.

6. Jeśli podczas prac zostanie stwierdzona destrukcja tynków wapienno-piaskowych oraz pudrowanie się i łuszczenie historycznych warstw malarskich należy poddać je wzmocnieniu. Osłabione tynki należy skonsolidować preparatem krzemorganicznym np. Silex-OH firmy Keim lub KSE 300 HV firmy Remmers. Ze względu na swoje dobre właściwości, preparat wnika głęboko w pory materiału budowlanego. Po ulotnieniu się niewielkiej części rozpuszczalnika, ester kwasu krzemowego reaguje z wilgocią zawartą w materiale budowlanym i powietrzu tworząc żel krzemowy i alkohol. Całkowity czas reakcji wynosi zwykle ok. 3 tygodni. Po tym okresie w porach tynku pozostaje żel krzemowy, natomiast alkohol całkowicie się ulatnia. Powstały żel, pochodzenia mineralnego, wzmacnia osłabiony strukturalnie tynk, nie zmieniając przy tym jego paroprzepuszczalności.
7. Przed przystąpieniem do likwidacji rys należy przeprowadzić ocenę ich stanu i określić je jako pęknięcia w strukturze tynku lub spękania włosowate. W liniach spękań strukturalnych należy usunąć luźne resztki zaprawy, po czym powiększyć przestrzeń w formie stożkowej. Zagruntować krawędzie szczeliny preparatem penetrującym np. Special-Fixativ firmy Keim. Szczelinę wypełnić zaprawą (np. Keim Universalputz) o parametrach fizyko-mechanicznych identycznych lub słabszych od materiału lokalnego. W miejscach spękań włosowatych, przestrzeń powiększyć w formie stożkowej, zagruntować i uzupełnić zaprawą o frakcji kruszywa jak zaprawa lokalna, w celu umożliwienia opracowania jej w sposób wizualnie identyczny.
8. Wykonanie naprawy tynków zdestruowanych i odspojonych z użyciem gotowych mas szpachlowych o uziarnieniu do 0,5 mm, na bazie np. krzemianów, dedykowanych nierównym podłożom mineralnym (Spachtel lub Dolomitspachtel firmy Keim).
9. Po uzupełnieniu tynków, powierzchnie należy pomalować gotowymi farbami żelazo-krzemianowymi do wewnątrz np. firmy Keim, przygotowywanymi w odpowiednich warunkach technologicznych (fabrycznie), w kolorystyce odpowiadającej oryginalnemu opracowaniu malarskiemu ustalonymu w trakcie badań konserwatorskich NCS S0505-Y40R. Wstępnie proponuje się malowanie w kolorze z palety Keim Exclusiv nr 9097. Malowanie należy poprzedzić próbami weryfikującymi wybór właściwego odcienia.

7. UWAGI KOŃCOWE

Wszystkie decyzje, których skutki mogą wpłynąć na powstanie zmian w wyglądzie obiektu muszą uzyskać akceptację nadzoru autorskiego w porozumieniu z właściwym terenowo urzędem konserwatorskim.

Prace dotyczące obiektu należy powierzyć firmie konserwatorskiej lub budowlanej, posiadającej doświadczenie w tego typu pracach na obiektach zabytkowych.

Należy zobowiązać przyszłego Wykonawcę do wykonania dokumentacji opisowej i fotograficznej obejmującej przebieg i rezultat konserwacji.

Korzystać tylko ze sprawdzonych i atestowanych materiałów budowlanych i preparatów konserwatorskich. Przedstawione w dokumentacji nazwy materiałów, urządzeń czy producentów mają charakter wyłącznie poglądowy i mają na celu jedynie określenie parametrów i standardów wykonania przedmiotu niniejszego programu prac konserwatorskich. Autorzy opracowania nie ograniczają w żaden sposób możliwości wykorzystania innych materiałów czy urządzeń niż wskazane w dokumentacji, równoważnych pod względem technologicznym i jakościowym, po uzyskaniu akceptacji nadzoru autorskiego.